

Şəhla Cabbarlı

Son dövrlər erməni siyasətçilərin özlerini Qarabağın etnik xalqı kimi təqdim etmələri barədə uydurmaları gündəmədir. Bizdə isə bu uydurmalara tarixçilər, siyasətçilər tərəfindən hər hansı fakt gətirilərək əks reaksiya vermək, sanki heç kəmə maraqlı deyil. Lakin ötən aylarda Münhendə Azərbaycan Prezidenti ilə Ermənistan Baş Nazirinin baş tutan debatında İnam Əliyev "Kürəkçay" müqaviləsini xatırladaraq, orada heç bir maddədə erməni əhali haqqında qeydlərin olmadığını bildirmişdi. Bu həftə də ölkə başçısı yerli televiziyalara verdiyi müsahibədə Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərinə toxunarkən, "Kürəkçay" müqaviləsindən bəhs etdi.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda "Kürəkçay" müqaviləsi haqqında cəmiyyət məlumatlıdır? İstər dərsliklərdə, istərsə də elmi əsərlərdə, nədənsə bu müqavilənin üzərindən sadəcə anlaşma imiş kimi keçilir. Əslində, "Kürəkçay" müqaviləsi torpaqların qəsb olunmasının ən ağır dövründə bağlanmış, dəhşətli sonumuzun başlanğıcı idi. Təəssüf ki, ölkəmizdə geniş xalq kütləsi Qarabağ xanlığının tarixini ancaq Səməd Vurğunun "Yaqif" dramı səviyyəsində bilir. Qarabağın öz tarixi isə, sanki 90-cı illərdə başladı və o illərdən bəri ancaq işğal günlərində xatırlanmaqdadır.

Qarabağın qədimdən çox keşməkeşli tarixi olub. Ərazinin əlverişli strateji mövqədə olması qonşu dövlətləri hər zaman bura cəlb edib. Qarabağ Azərbaycanın bağlı qapısı idi. O qapı açılsaydı, ölkə əldən gedərdi.

"Kürəkçay" müqaviləsinə aparan səbəblər

Müqavilə ilə Azərbaycan tarixində faciələrin başlanğıcı qoyuldu. Gəncə xanlığı və Car-Balakən güc yolu ilə tabe etdirilsə də, Qarabağ xanlığı özü təslim oldu. Bu, digər xanlara da təsir etmişdi. Güclü xanlıq təslim aktı imzalayırdısa, artıq onların da güc göstərməsi menasız idi.

Qarabağ xanlığının başı üzərində xanlıq yaranandan qara buludlar dövr edirdi. Lakin o buludlar dəf edilirdi. 1795-ci ildən fəallaşan Ağaməhəmməd Şah Qacar Azərbaycanın şimal xanlıqlarını tabe etmək üçün diplomatik gedişlər edir, onlara qiymətli hədiyyələr göndərərək Qacar şahlığına tabe olmağa dəvət edirdi. Şimali Azərbaycandakı xanlıqlar Qacar şahı ilə danışıqlara getmirdi. İbrahimxəlil xan isə susmadı. Daha irəli gedərək ona sət cəvab verdi və Qacarı İran taxtacının sahibi kimi tanımadığını bildirdi. Ağaməhəmməd şah səbr göstərərək daha bir elçi göndərdi.

Mirzə Aclıqzadə bəy yazır ki, Şah Qarabağ xanına ekşilərindən bir at yəhəri qiymətli daş-qaş, xəlt və xüsusi hazırlanmış qılınc göndərdi, onu itaət etməyə, oğlunu isə Qacar sarayına girov göndərməyə dəvət etdi. İbrahimxəlil xan isə kəskin reaksiya verib, ekşiləri saraydan göndərdi. O, daha çox Lenkəran xanı Mir Mustafa xan, İrevan xanı Məhəmməd xan və Kartli-Kaxetiya çarı II İrakli ilə bağlıdıqları andlı müqaviləyə güvəndi. Belə ki, bu xanlar Qacarı itaət təklifini qəbul etməyəcək və müharibələr olarsa, bir-birlərinə kömək edəcəklər. Baxmayaraq ki, 1783-cü ildən II İrakli Rusiya imperiyası ilə "Georgiyevsk" müqaviləsi bağlamışdı və onlara itaət edirdi, amma nədənsə İbrahimxəlil xan ona güvənməkdə davam edirdi. 1801-ci ildə Rusiya imperiyasının başına I Aleksandr keçdi və Şərqi Gürcüstanda Kartli-Kaxetiya çarlığına

ləğv edib, imperiyanın tərkibinə qatdı. Artıq Azərbaycan xanlarının işğalına da yol açılmışdı. Ardınca Car-Balakən işğal olundu. 1804-cü ildə isə Gəncənin işğalı ilə vəziyyət daha da gərginləşdi.

Cənubda Fətəli Şah Qacar xanlıqları Rusiyanın tərkibinə keçmədən tabe etmək üçün hazırlıqlara başladı. Gəncənin işğalından sonra general Sisianov bütün xanlara məktub göndərərək, müharibəsiz, dağıntısız tabe olmalarını tələb etdi. İbrahimxəlil xana isə xüsusi təhqirlərlə dolu məktub ünvanladı. Çünki İbrahimxəlil xan onu rəqibi olan Gəncə xanlığı üzərində qələbəsi münasibətlə təbrik etməmişdi. O, məktubunda Qarabağ xanına Cavad xanın aqibətini xatırlatmış və tabe olmazsa, onun da sonunu göstərəcəyini bildirmişdi.

İbrahimxəlil xan Sisianovun düşməsinə danışıqlar üçün xanlığın

rac vermək şərti ilə xana Rusiya imperatorluğunun təbəəliyini qəbul etməyi təklif etdi. Bu təklifi xana çatdırmaq üçün mayor Starikov Qarabağa yola düşdü. Bu təklifdən sonra xan və vəzir-vəkillər Xan kəndində toplandılar.

Mir Mehdi Xəzani adlı tarixçi yazır: "İbrahimxəlil xanın Rusiya imperiyasına itaət etməsinin səbəblərindən biri də Qacar şahlarının yürüşü zamanı xanlıq ərazisinin dağılması, zəifləməsi idi. Artıq qonşu xanlıqların Qarabağ xanlığına düşmənçilik etmələri ilə yanaşı sarayda da itiləflər başlamışdı. Xanın xanımın və onların övladları da bir-birləri ilə düşmənçilik edir, qoca İbrahimxəlil xandan sonra hakimiyyətin kimə keçəcəyini çəkişirdilər".

Tarixçinin fikrindən bu qənaətə gəlmək olur ki, xan xanlıq ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün bu itaətnaməni qəbul etdi.

Fətəli şah isə hər nə olur-olsun, Qarabağı əldən vermək istəmirdi. Ona görə də o, xanlıq xəzinəsindən şah sarayına çatacaq illik gəliri saraya bağışladı və lazım olarsa, iki övladını da Qarabağ xanına girov verməyi təklif edirdi. Yeter ki, Rusiyaya itaət etməsin. Bütün bunlarla yanaşı, Əsgəranın hər iki tərəfində Abbas Mirzənin nizamı ordusundan bir böyük yerləşdirib rusların qarşısını təmənnaşız alacaqlarını da bildirdi. Bütün bu təkliflər İbrahimxəlil xana təsir etmədi. Bir tərəfdən isə Sisianov tələsirdi, artıq xanla diplomatik danışıqlar deyil, ultimatumla danışırdı. Lisaneviçi isə Şuşaya göndərmişdi...

1805-ci ilin martında razılaşma əldə edildi. Həmin il aprelin 7-də imperatora məktub yazan Sisianov bildirdi ki, Qarabağ xanı və onun qohumu Şekili Selim xan itaəti qəbul ediblər. Yaxın günlərdə müqavilə baş tuta-

dair and içir;

- Əlahezzət imperator da öz növbəsində xanın təhlükəsizliyini qoruyur, onun irsiyyətinin davam edəcəyinə söz verir;

- Xan hakimiyyətinin ötürülməsi prinsipi razılaşdırılır. Xandan sonra onun böyük oğlu xan təyin ediləcək;

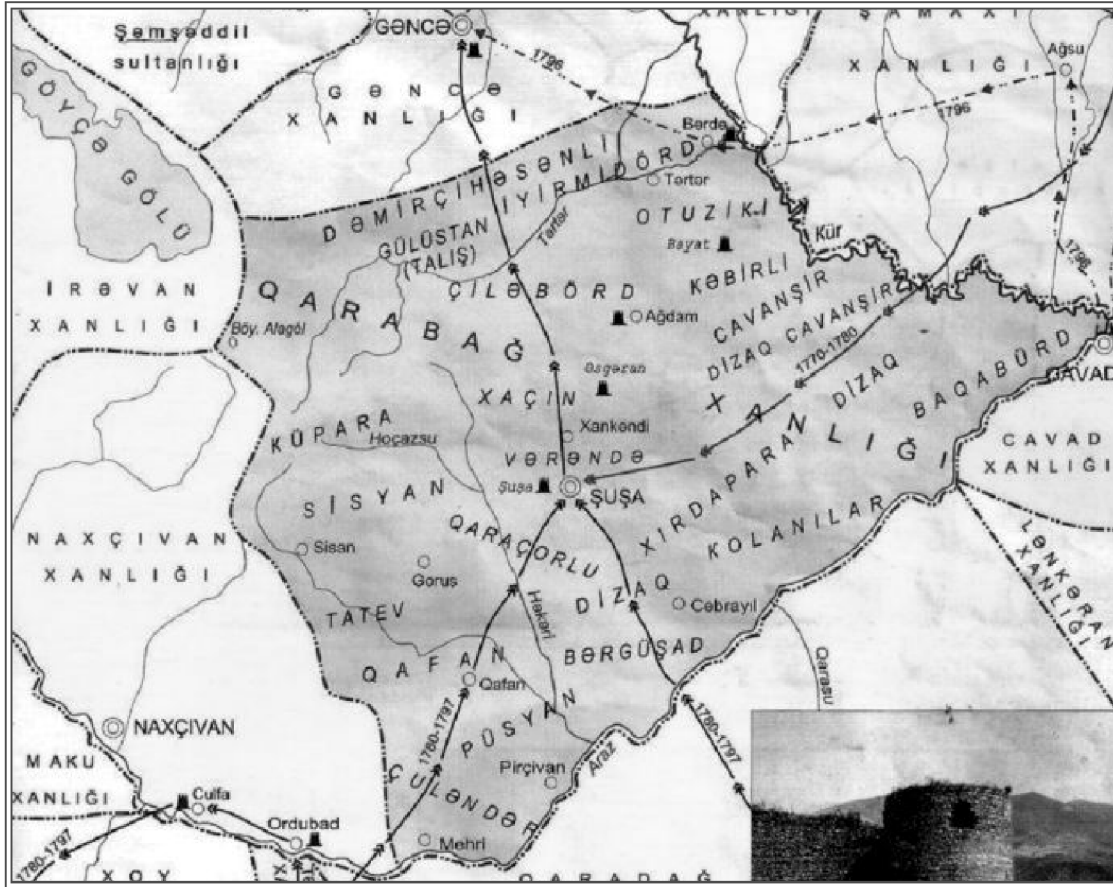
- Bu təyinat imperatorun xüsusi razılıq fərmanı ilə təsdiq ediləcək;

- Qafqazda rus imperatorunun hərbi komandanı ilə danışıqlar aparmadan hər hansı qonşu hakimlər və xanlar ilə əlaqə saxlanılmayacaq. Əgər onlardan hər hansı məktublar gələrsə, bu ərazidə yerləşdirilən qamizonun generalı ilə birgə açılmalı idi;

- İmperator Qafqazdakı rus qoşunlarının komandanı Gürcüstan Baş Hərbi İdarəsi adından İbrahimxəlil xan və onun varislərinin Qarabağ xanlığındakı hakimiyyətini hamışılıq

"Kürəkçay" müqaviləsi – Sonun başlanğıcı

Xan xanlıq ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün bu tələbə boyun əydi?..

Sisianov Qarabağ xanlığının ərazisinin daha çətin olduğunu və xanlıq ordusunun Gəncə xanlığı ordusundan üç dəfə güclü olmasını nəzərə alaraq daha sonrakı məktublarında danışıq tərzini yumşaltdı. O, xanlığın və xanın irsiyyətliyini saxlamaq, ikinci oğlunu imperatorluğun Tiflis baş idarəsinə girov göndərmək, Şuşa qalasında rus qamizonunun saxlanılmasına icazə və hər il 10 əşrafı çevron xərac vermək şərti ilə xana Rusiya imperatorluğunun təbəəliyini qəbul etməyi təklif etdi. Bu təklifi xana çatdırmaq üçün mayor Starikov Qarabağa yola düşdü. Bu təklifdən sonra xan və vəzir-vəkillər Xan kəndində toplandılar

nümayəndəsini göndərdi. Sisianov düşünürdü ki, nümayəndə hər hansı müqavilə üçün gəlib. Lakin elçi bildirdi ki, xan ona belə bir səlahiyyət verməyib. Bundan sonra Sisianov daha bir məktub yazaraq İbrahimxəlil xanı aşağıladı. Onu "qorxaq tülkü", "dovşan" və "əşən yarpaq kimi zəif" adlandırdı. Lakin xan bu məktubların qarşısında sarsılmamışdı.

Sisianov Qarabağ xanlığının ərazisinin daha çətin olduğunu və xanlıq ordusunun Gəncə xanlığı ordusundan üç dəfə güclü olmasını nəzərə alaraq daha sonrakı məktublarında danışıq tərzini yumşaltdı. O, xanlığın və xanın irsiyyətliyini saxlamaq, ikinci oğlunu imperatorluğun Tiflis baş idarəsinə girov göndərmək, Şuşa qalasında rus qamizonunun saxlanılmasına icazə və hər il 10 əşrafı çevron xə-

caq. Qarabağ xanlığının xəzinəsi Gürcüstandakı rus hərbi xəzinəsinin xeyli zənginləşəcəyinin də müjdəçisi-dir.

1805-ci il 10 may. İbrahimxəlil xan və Şekili Selim xan öz adamları ilə birlikdə Gəncədən 20 verst (21 km) aralıda yerləşən Kürəkçay deyilən əraziyə gələrək düşərgə saldılar. Hazırlıqlar başa çatdı və may ayının 14-də müqavilə rəsmiləşdirildi. Giriş və 11 maddədən ibarət olan müqavilənin girişində imperatorluğun nümayəndəsi Sisianov və Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanın bir-birlərinə böyük ehtiramla, razılıqla müqavilə bağladığı eksi olunur.

Müqavilənin maddələri isə aşağıdakı kimi idi:

- İbrahimxəlil xan İran və digər qonşu dövlətlərə itaət etməyəcəyinə

caq. Qarabağ xanlığının xəzinəsi Gürcüstandakı rus hərbi xəzinəsinin xeyli zənginləşəcəyinin də müjdəçisi-dir.

1805-ci il 10 may. İbrahimxəlil xan və Şekili Selim xan öz adamları ilə birlikdə Gəncədən 20 verst (21 km) aralıda yerləşən Kürəkçay deyilən əraziyə gələrək düşərgə saldılar. Hazırlıqlar başa çatdı və may ayının 14-də müqavilə rəsmiləşdirildi. Giriş və 11 maddədən ibarət olan müqavilənin girişində imperatorluğun nümayəndəsi Sisianov və Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanın bir-birlərinə böyük ehtiramla, razılıqla müqavilə bağladığı eksi olunur.

Müqavilənin maddələri isə aşağıdakı kimi idi:

- İbrahimxəlil xan İran və digər qonşu dövlətlərə itaət etməyəcəyinə

saxlamağa və xanın daxili siyasətə tam müstəqil olmasına təminat verildi;

- Xanı və ailəsini qorumaq üçün rus dəstələri Şuşa qalasında yerləşdiriləcək. Əgər təhlükə yaranarsa, Gürcüstandakı baş idarə əlavə hərbi dəstələr göndərəcəkd;

- Şuşada yerləşdirilən rus qamizonunun bütün xərclərini xanlığın xəzinəsi qarşılayacaq;

- Qarabağ xanının Rusiya imperatorluğu xəzinəsinə illik xəracının miqdarı və ödəmə forması müəyyən edilirdi. Hər il 8 min əşrafı çevron xəracın yarısı 1 fevralədək, digər yarısı isə 1 sentyabrda ödənilməli idi;

- Bundan əlavə, İbrahimxəlil xan və ondan sonra gələcək bütün xanlar öz ikinci oğullarını Tiflisə girov olaraq göndərəcəklər;

- Müqavilə qeyri-müəyyən müddətə bağlanılırdı.

Qarabağ xanlığı ilə müqavilə bağlandı və 22 mayda Şeki xanlığı da müqaviləni təsdiqlədi. Sisianov həmin gün, 22 maydan gec olmadan Şuşa qalasının açarını və "Kürəkçay" müqaviləsinin əslini imperatora göndərdi. İmperatorluğun genişlənməsi münasibətlə onu təbrik etdi. Bundan əlavə, o, sədəqətləri müqabilində İbrahimxəlil xana general-leytenant rütbəsi və aylıq məvacib, daş-qaşla bəzədilmiş qılınc, oğlu Məhəmmədəşən ağaya general-mayor rütbəsi, aylıq məvacib verilməsini təklif etdi. Bu təkliflər Şeki xanı və onun böyük oğlu üçün də keçərlidir. İmperator I Aleksandr 6 iyul 1805-ci ildə təklifi dəyərləndirdi və fərman imzaladı. Rus heyəti isə daha bir ay Qarabağda xanın qonağı olaraq dincəldi.

Daha sonra isə bu müqavilə Şamaxı xanlığı ilə də bağlandı.

Göründüyü kimi bu başibəlalı müqavilə Azərbaycanın Qarabağ xanı ilə bağlanıb. Burada ermənilərə aid hər hansı imtiyazlı maddə əlavə edilməyib.

Sovet dövründən bəri bizə qəbul etdirilən 5 erməni mülkiyyəti həmin dövrdə həqiqətənmi o adla mövcud idi? Erməni mülkiyyəti adlandırılan Vərəncə, Xaçın, Dizaq, Çiləbörd və Gülcüstan mülkiyyətlərinin əhali kimlərdən ibarət idi? Əgər erməni idlirsə, niyə Sisianov onlardan istifadə etmədi? Niyə onlar müqavilə bağlanarkən Kürəkçaya dəvət edilmədilər? Xanlığın 21 mahalından hansılarda onlar vardı? Tarixi mənbələr nə deyir?

Bütün bu sualların cavabı II yazıda.

ardı var...